

نقش ماهواره در بحران هویت جوانان

دکتر علی کاظمی*

اشاره

شکل‌گیری هویت در نوجوانی، با مفهوم جستجوی قالب‌ها برای دستیابی به معنای خود و زندگی گره خورده است.^۱ هویت در نسل‌های گذشته بر اساس الگوبرداری از منابع هویت‌ساز سنتی شکل می‌گرفت و افراد، بحران‌های کمی را تجربه می‌کردند؛ «اما امروزه جهانی شدن به‌عنوان فرآیندی پویا، با نفوذ به مرزهای فرهنگی منجر به هجوم ایدئولوژی و ارزش‌های غربی در سراسر جهان شده است تا با گسترش همگون‌سازی فرهنگی، آسیب‌های جبران‌ناشدنی بر فرهنگ‌ها وارد کند».^۲

از موضوعات مهم منجر به نگرانی جامعه و بسیاری از خانواده‌ها، دسترسی آسان به تولیدات ماهواره‌ای کشورهای مختلف از طریق اینترنت

* پژوهشگر علوم ارتباطات.

1. N.O, "The meaningful identity: A longitudinal look at the interplay between identity and meaning in life in adolescence.", (2016):1926 (With change).

2. N.A, "Globalisation as a challenge to Islamic cultural identity.", (2008):45 (With change).

است؛ از این رو برخی نوجوانان به سبب انفعال در برابر القائات ماهواره، دچار تزلزل و بحران هویت شده‌اند. بنابراین طرح پژوهش‌های روشن‌گرانه درباره چگونگی عملکرد ماهواره برای ایجاد بحران در هویت دینی، فردی و اجتماعی نوجوانان جزء ضروری‌ترین مباحث است.

۱. امپریالیسم^۱ رسانه‌ای

دیدگاه «امپریالیسم فرهنگی»^۲ یا «امپریالیسم رسانه‌ای» نشان‌دهنده نوعی نفوذ اجتماعی است که به وسیله آن کشوری اساس تصویرها، ارزش‌ها، دانسته‌ها و هنجارها و همچنین روش زندگی خود را به کشورهای دیگر تحمیل می‌کند.^۳ شیلر «کارکرد امپریالیسم را دست‌کاری در مغزها می‌داند»^۴ که در آن ماهواره در جایگاه ابزار امپراتوری فرهنگی با ترویج و تبلیغ ارزش‌های غربی می‌کوشد ارزش‌ها و هنجارهای ملی جوامع را تخریب کرده و با کاستن از احساس تعهد افراد نسبت به مؤلفه‌های هویتی، آنها را با بحران (خودباختگی) روبرو کند تا با استیلای تمدن غرب در کشورها به اهداف سیاسی و اقتصادی امپریالیسم جامه عمل بپوشاند.

۱. از جهانی شدن و امپریالیسم در حوزه فرهنگی می‌توان برداشت هماهنگی داشت.

2. Cultural Imperialism.

۳. هربرت شیلر، وسایل ارتباط جمعی و امپراتوری آمریکا، ص ۳۰.

۴. شهروز شریعتی و احسان رازانی، «رسانه‌های ماهواره‌ای و ازخودبیگانگی فرهنگی»، فصلنامه رسانه و خانواده، ش ۱، ص ۱۷۱.

۲. نقش ماهواره در بحران هویت

الف) هویت دینی^۱

هویت دینی نشان‌دهنده احساس تعهد به دین و جامعه دینی است که از مهم‌ترین دست‌آوردهای آن پاسخ‌دادن به پرسش‌های بنیادی، جهت‌بخشیدن به زندگی، وحدت اعتقادی و معنابخشیدن به جهان است.^۲

«با توجه به آمارها تلویزیون جزء رسانه‌هایی است که بیشترین سهم را در اوقات فراغت افراد دارد ... بر اساس تحقیقات، عناصر رسانه‌های جمعی مانند ماهواره، فیلم و ... بر هویت دینی تأثیر منفی می‌گذارند»؛^۳ بی‌تردید دین برنامه کامل زندگی انسان بوده و هویت دینی نقش مؤثری در جهت‌دهی به دیگر گونه‌های هویت دارد و این ماهواره است که با استفاده از فنون مختلف رسانه‌ای از جمله مهارزدایی، اقناع و کاشت، تخریب هویت دینی نوجوان را مدنظر قرار می‌دهد تا با ایجاد تردید در مؤلفه‌های آن بتواند فرآیند دستیابی به تعهد (کسب هویت) را به چالش بکشاند. در ادامه شیوه تأثیرگذاری ماهواره بر «مؤلفه‌های هویت دینی»^۴ تبیین می‌شود.

1. Religious identity.

۲. محمدرضا شرفی، *جوان و بحران هویت*، ص ۹۲ - ۱۰۲.

3.M.s,"The role of satellite in changing Islamic lifestyle and Religious identity", (2016):13.

۴. نک به: علیرضا قصری، «مؤلفه‌های هویت دینی»، فصلنامه فرهنگ و ارتباطات، دوره ۲، ش ۳، ص ۱۶۸؛ رامین چابکی درزابی، «جایگاه هویت دینی در سیاست‌های حوزه جوان رسانه ملی»، فصلنامه مطالعات جوان و رسانه، مهر ۱۳۹۲.

۱. مؤلفه اعتقادی

با توجه به اهمیت اعتقادات در شکل‌گیری شخصیت، هویت و کنش‌های فرد، شبکه‌های ماهواره‌ای به‌ویژه معاند فارسی‌زبان، با طرح پرسش‌های شبهه‌زا دربارهٔ اصول اعتقادی اسلام، در پی شکاف‌کنی و تضعیف بنیان‌های اعتقادی نوجوانان هستند. «این شبهات بسته به دین و مذهب و گرایش هر شبکه متفاوت بوده و در رابطه با اسلام، آیات و حقایق قرآن، پیامبر اسلام ﷺ، غدیر و جانشینی، امامت و مقام ائمه اطهار علیهم‌السلام، زیارت، عزاداری، شفاعت، واقعه عاشورا، شهادت حضرت زهرا علیها‌السلام و مهدویت مطرح شده است»^۱.

شبکه‌های ماهواره‌ای افزون بر ایجاد تشکیک، پوچ و خرافه جلوه‌دادن باورهای اسلامی، مذاهب نوظهور و فرقه‌های شیطان‌پرستی را در جایگاه رهیافتی برای سعادت معرفی می‌کنند و برای آشنایی و آمادگی ذهن نوجوان برای پذیرش این فرقی ضاله، به تبلیغ نمادهای آن بر روی گردن‌آویز، طرح لباس، معماری خانه یا انتقال عقاید، آیین‌ها^۲ و مناسک می‌پردازند. همچنین در بسیاری از سریال‌ها برای سست‌کردن اعتقادات نوجوان با بهره از توجیه‌های محتوایی، به تخریب باورها و ساخت عقاید متضاد با آموزه‌های اسلام در ذهن مخاطب می‌پردازند.

۲. مؤلفه ایمانی

ایمان یعنی شدت تعلق، عمق دل‌بستگی و میزان اعتماد و اتکا به محتوای

۱. نک به: جمعی از نویسندگان، جنگ نرم، نفوذ و سواد رسانه‌ای، ص ۱۰۰-۱۰۵.

۲. نقل شده از خبرگزاری فارس در شبکه‌های فارسی‌زبان، ۱۱ تیر ۱۳۹۱.

نظری یک آیین^۱ که دربرگیرنده دو وجه تجربه^۲ و علقه دینی است. شبکه‌های ماهواره‌ای برای ایجاد تزلزل در دل‌بستگی، کاهش حس اعتماد و تعلق خاطر به دین اسلام، احساسات درونی نوجوان را در معرض حمله قرار می‌دهند. آنها با استفاده از تحلیل‌های به ظاهر منطقی‌محور و مجاب‌کننده در میزگردها، زیر متن داستانی فیلم‌ها و دیالوگ‌های خاص به پوشالی و بی‌ثمر جلوه‌دادن مفهوم توکل، توسل، انتظار، دعا، نذر، زیر سؤال‌بردن ارزش‌های جهاد و شهادت و تبیین نیل به خوشبختی با رعایت ایدئولوژی ماتریالیستی (ماده‌گرا) می‌پردازند.

در بسیاری از سریال‌ها نیز با خشن، خبیث و جنایتکار نشان‌دادن مسلمانان، در پی ابهام‌افکنی در احساس افتخار، علاقه و رضایت نوجوان نسبت به اسلام هستند.

۳. مؤلفه شرعی

منظور از این مؤلفه، تقید به واجبات شرعی و اجتناب از تحریم‌های شرعی است. شبکه‌های ماهواره‌ای برای تضعیف تعهدات نوجوانان نسبت به احکام و ایجاد تردید در علت رعایت آنها، از فنون رسانه‌ای متفاوتی از جمله کاشت مفاهیم مخالف با رعایت و جوب شرعی و مهارزدایی از تحریم‌های شرعی استفاده می‌کنند تا بتوانند به گونه‌ای که مخاطب متوجه مقصودشان نشود، گریز از شرعیات را توجیه نمایند. «به‌عنوان مصداق جهت ترویج مشروب، بارها با نمایش، نخست برای

۱. علیرضا شجاعی‌زند، «مدلی برای سنجش دین‌داری در ایران». جامعه‌شناسی ایران، دوره ۶، ش ۱، ص ۵۸.

۲. فرهاد نصرتی‌نژاد و همکاران، «مطالعه رابطه میزان و نوع استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان با میزان پایبندی دینی...»، شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، سال ۱۶، ش ۶۳، ص ۲۲.

حساسیت‌زدایی می‌کوشند؛ سپس با نمایش کاربرد در آشپزی، بهبود بیماری‌های روانی و جسمی و نیز رقابت در کادودادن برندهای مختلف، مصرف آن را توجیه می‌کنند تا زمینه عدم بازدارندگی را در فرد فراهم کنند. جهت کاشت مصرف مشروب نیز در سبک زندگی نوجوانان - در سریال «خاطرات تلخ» - با قبح‌شکنی مصرف در مقابل والدین و آموزش روش‌های متنوع مصرف، هر دو طرف را برای پذیرش آن مجاب‌کنند.^۱ همچنین «جهت ترویج کسب درآمدهای نامشروع، درآمدهای ناشی از ربا، قاچاق کالا، مواد مخدر، قمار و حتی دزدی را در بسیاری از این سریال‌ها موجه جلوه می‌دهند».^۲

۴. مؤلفه عبادی

اعمال و رفتار فرد دین‌دار در زندگی خود به دلیل دین‌داربودن در این بخش می‌گنجد که عبادات فردی، جمعی یا آیین‌های مذهبی (مراسم جشن و عزای اهل بیت علیهم‌السلام، نماز جماعت، مناسک حج و ...) را دربر می‌گیرد.^۳

در سریال‌های ماهواره‌ای تلاش می‌شود شیوه‌ای تلفیقی یا «التقاطی»، برای سبک زندگی اسلامی معرفی شود. این سبک زندگی دربرگیرنده ویژگی‌هایی همچون برخورداری حداقلی از ظواهر دینی مانند نماز و رویکرد افراطی در مناسک شادی منسوب به دین (مانند عید فطر) است.^۴

۱. با تغییر و تلخیص از: جنگ نرم، نفوذ و سواد رسانه‌ای، ص ۱۱۵ - ۱۲۰.

۲. جمعی از نویسندگان، تحلیل و بررسی سریال‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان، ص ۳۲ - ۳۳.

۳. مهدی طهماسبی، چگونگی انتقال مفاهیم دینی به جوانان، ص ۸۰.

۴. جمعی از نویسندگان، جنگ نرم، نفوذ و سواد رسانه‌ای، ص ۹۰.

از سوی دیگر در بسیاری از برنامه‌ها، سریال‌ها و ... برای اهداف سکولاریسم، تنها به قائل شدن جنبه فردی و اخلاقی بر دین تأکید می‌شود تا حضور در مراسم مذهبی و عبادات جمعی نفی شود.

۵. مؤلفه اخلاقی

پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرمایند: «همانا من مبعوث شدم تا مکارم اخلاقی را کامل کنم». ^۱ بنابراین یکی از مسائل اصلی اسلام، رعایت اخلاقیات یعنی عمل به خوی نیک و دوری از اعمال ناپسند است؛ از این‌رو شبکه‌های ماهواره‌ای برای بی‌اعتبار کردن ارزش‌های اخلاقی در تلاش هستند تا تشخیص فردی نوجوان از خوب و بد را دچار تزلزل نمایند؛ بدین‌گونه که در بسیاری از سریال‌ها برای اقناع مخاطب و عادی‌سازی اعمال زشتی چون دروغ‌گویی، خیانت و ... از دیالوگ‌هایی - مانند «دروغ‌گفتن یک امر کاملاً طبیعی»! ^۲ - و بازخوردهای حمایت‌گراانه دیگر بازیگران در دفاع از کنش قبیح شخصیت استفاده می‌گردد تا به مخاطب القا شود هرگونه اقدامی برای دستیابی به امیال ناپسند روا است.

۶. مؤلفه بی‌آمدی

این بعد دربرگیرنده اعمالی است که از عقاید، احساسات و اعمال مذهبی ریشه می‌گیرد و از ثمرات و نتایج ایمان در زندگی و کنش‌های بشر است. ^۳ برخی از نشانه‌های این بعد عبارتند از: بهره‌مندی از معلومات دینی، ابراز هویت دینی، ظاهر دینی (عمل به دستورات دینی درباره حجاب، وضع

۱. فضل بن حسن طبرسی، مجمع‌البیان، ج ۲۹، ص ۹۷.

۲. ابراهیم شفیعی سروسستانی، زن؛ نظام سلطه و رسانه‌ها، ص ۳۸.

۳. سیدمحمد مهدی‌زاده، «رهیافتی انتقادی به فرهنگ و جامعه نو»، رسانه، ش ۱، ص ۴۳.

لباس و ...)، معاشرت دینی (رعایت احکام مربوط به شروط، ازدواج و ...).

با توجه به یادگیری رفتار آدمی از راه مشاهده رفتار دیگران، شبکه‌های ماهواره‌ای سعی می‌کنند با الگودهی به مخاطبان، رفتار دینی آنها را تغییر دهند و بدین منظور از راهبردهای بسیاری بهره می‌گیرند که در ادامه خلاصه‌وار به برخی از آنها اشاره می‌شود.

اول: با تحریف دین، متحجر جلوه‌دادن افراد دین‌دار، بی‌اهمیتی کسب اطلاعات درباره دین و مشغول‌کردن نوجوان به مشاهده برنامه‌های سرگرم‌کننده و تفریحی، مانع ابراز هویت دینی نوجوان در اجتماعات می‌شوند.

دوم: شبکه‌های ماهواره‌ای برای ارزش‌زدایی و نادیده‌انگاری هنجارهای مذهبی نوجوان - به‌ویژه در زمینه پوشش - با برنامه‌سازی‌های بسیار در قالب تحلیل، مسابقه، میزگرد، طنز و خبر، با شبهه‌افکنی در اصل پوشش، تخریب، تحقیر و تمسخر شخصیتی افراد باحجاب و ترسیم مانعیت پوشش در پیشرفت، می‌کوشند با تضعیف جایگاه حجاب در نگرش مخاطب، هنجار عملی وی را تغییر دهند.

سوم: برای تغییر هنجار ذهنی و مذهبی نوجوان به نمایش، عادی‌سازی و تکرار ضدهنجارهای غربی می‌پردازند. برای مصداق باطبیعی نشان‌دادن هوس‌خواهی، فرازناشویی، روابط مثلثی، همجنس‌گرایی، ازدواج با حیوانات و... در پی تغییر نگرش نوجوانان به مسئله ازدواج هستند.

۱. علیرضا شجاعی‌زند، «مدلی برای سنجش دین‌داری در ایران»، جامعه‌شناسی ایران، ش ۱، ص ۶۱-۶۳.

همان‌گونه که تبیین شد ماهواره با ترویج ایدئولوژی‌های لیبرالیستی و ایجاد تشکیک در جهان‌بینی مذهبی نوجوان، سبب بروز بحران در هویت دینی فرد می‌شود. تحقیقات بسیاری مؤید این امر هستند؛ از جمله «چهار برنامه خبری، مذهبی، سیاسی و تفریحی بر هویت دینی افراد اثر معکوس (هرچند محدود) دارند»^۱.

با بروز بحران هویت بین افکار و کنش‌های بی‌اساس القاشده از سوی برنامه‌های ماهواره‌ای و درون‌شدهای مذهبی نوجوان، درگیری و تنش ایجاد می‌شود. در چنین شرایطی فرد «درصد است تا حقیقت دین را بیابد؛ اما خود را پایبند به آن نمی‌داند و نمی‌تواند تصویری روشن و منسجم از عقاید خود ارائه کند. از این‌رو ممکن است اعتقادات مذهبی را با اشتیاق دنبال کند اما مدتی بعد آن را کنار بگذارد»^۲.

ب) هویت خانوادگی^۳

هویت خانوادگی احساسی ذهنی متداوم در طول زمان به ارزش‌های اعضا و معیار تمایز ویژگی‌های یک خانواده با دیگر خانواده‌ها است.^۴ خانواده در بحث هویت از دو جنبه برای نوجوان اهمیت دارد؛ نخست بعد مرجعیت و سندیت؛ بدین معنا که رفتار کلامی و عملی والدین برای فرزند نوعی اعتبار را داراست و چنانچه در رفتار ظاهری چنین واقعیتی

۱. رضا اسماعیلی و همکاران، «دیدگاه دانشجویان درباره تأثیرسریال‌های شبکه‌های ماهواره‌ای»، مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، ش ۶، ص ۱۳.

۲. طیبه ماهروزاده، «جهانی‌شدن و هویت‌یابی دینی نوجوانان»، تربیت اسلامی، س ۸، ش ۱۶، ص ۱۴۶.

3. Family identity.

4. E.A. "Family identity: A framework of identity."

را بروز ندهد، در باطنش به آن باور دارد؛^۱ زیرا فرد در دوران کودکی از طریق همسان‌سازی خود با نقش‌های دیگران (والدین) و تلاش برای درونی‌کردن ویژگی‌های آنان، مفهوم خود را شکل می‌دهد. جنبه دوم فراوانی ارتباط‌های نوجوان و والدین در نهاد خانواده است که می‌تواند آنان را به یکدیگر نزدیک‌تر و در مواردی دورتر کند.^۲ از آنجا که «تشبیه هویت فرآیندی طولانی است و خانواده به‌عنوان نخستین کانون رشد و منبع هویت‌ساز، نقش تأثیرگذاری در آن دارد»،^۳ ماهواره در وهله اول خانواده و هویت خانوادگی فرد را با دو راهبرد کارکردزدایی از بعد مرجعیت و سندیت خانواده و نیز کاهش ارتباط نوجوان با آنها، مورد تردید قرار می‌دهد که در ذیل به آن اشاره می‌شود. تبیین‌شدنی است که سواد رسانه‌ای، آموزه‌های تربیتی و عملکرد نوجوان و والدین در تأثیرپذیری مؤثر است.

۱. عدم پذیرش مرجعیت و سندیت

با توجه به ویژگی‌های دوران نوجوانی از جمله وابسته‌نبودن به خانواده و اثبات استقلال، تمایل به تجربه‌های جدید و ...، ماهواره برای کارکردزدایی و نفی اعتبار مرجعیت والدین در شکل‌گیری هویت فرزندان دو روش کارآمد به‌کار می‌گیرد؛ نخست با انتخاب سلبریتی‌ها و افراد مختلف در بسیاری از برنامه‌ها (به‌ویژه فیلم‌ها)، نوجوان را در معرض الگوهای بی‌شمار قرار می‌دهد تا فرد طبق علایق و تفکرات خود با یکی از آنها همسان‌سازی کرده و نگرش و کنش خود را براساس عملکرد الگو

۱. محمدرضا شرفی، *جوان و بحران هویت*، ص ۶۳.

۲. همان.

تغییر دهد؛ زیرا بنابر دیدگاه مدل‌سازی،^۱ فرد در زمان تماشای فیلم ناخودآگاه با بازیگران هم‌ذات‌پنداری می‌کند. به تعبیر دیگر «چهره‌های پرآوازه در مقام داوران سلیقه و ارزش و تفکر، درصددند تا جایگزین خانواده شوند و سرمشق تازه‌ای برای هویت‌یابی و الگوهای هماهنگ سبک زندگی، مد و رفتار ایجاد کنند».^۲

دوم ماهواره برای القای صحت‌نداشتن درون‌شده‌های هویتی دوران کودکی - که برگرفته از کنش‌های والدین است - و نیز توجه‌نکردن به تذکرات و کنترل‌های خانواده می‌کوشد به گونه‌ی زیرپوستی در بسیاری از سریال‌ها و برنامه‌ها به فرد القا کند نگرش والدین سنتی‌اش مانع پیشرفت او خواهد شد.

قرارگیری نوجوانان در معرض الگوهای فرابخانوادگی و سنتی قلمداد کردن والدین، سبب می‌شود فرد نسبت به «شباهت‌ها و مشترکاتی نظیر نگرش‌ها، تفکرات، احساسات، به‌ویژه جشن‌ها و مراسم خانوادگی که منابعی برای پیوند و هویت هستند»^۳ دچار تردید شده و نوعی حس تعلق‌نداشتن به ارزش‌های خانواده و منحصر به فرد نبودن والدینش در او

۱. طبق نظریه «مدل‌سازی»، روش‌های رفتاری بازیگران، در موقعیت‌های متفاوت برای مخاطبان به صورت الگو عمل می‌کند و افراد تأثیرپذیر تلاش می‌کنند در موقعیت‌های همسان با موقعی، که در تلویزیون دیده‌اند، رفتارهایی شبیه به رفتارهای بازیگران از خود بروز دهند. (ملوین دفلور و دنیس اورت‌ای، شناخت ارتباطات جمعی، ص ۶۳۸).

۲. کلنر، ۱۹۹۵، نقل‌شده: سیدمحمد مهدی‌زاده، امید کریمی، «تحلیل دریافت مخاطبان جوان شهر مریوان از سریال‌های عامه‌پسند ماهواره‌ای»، تحقیقات فرهنگی ایران، دوره ششم، ش ۴، ص ۱۰۸.

۳. با تغییر از: بهزاد دوران، «هویت خانوادگی و تعامل در فضای سایبرنتیک»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دوره ۱۲، ش ۴۴، ص ۹۹.

شکل گیرد و انگیزه بازسازی درون‌شدهایش را براساس مدل‌سازی با الگوهای ماهواره‌ای افزایش دهد.

۲. کاهش ارتباط و فردگرایی

تضاد رفتار، گفتار و نگرش‌های نوجوان (بیشتر از جنبه‌ظاهر) - به‌سبب تقلید از الگوهای ماهواره‌ای - با عقاید والدین، عامل بروز تنش در خانواده است. از طرفی در این وضعیت برخی از خانواده‌ها به جای برقراری ارتباط صمیمی و اتخاذ راهکارهای تربیتی مناسب، با تکذیب، تحقیر، بی‌توجهی و محدودیت خواهان تغییر رفتاری فرزندشان هستند. در مقابل نوجوان نیز برحسب القائات ماهواره‌ای چنین می‌پندارد که خانواده‌اش به سبب سنت‌گرایی مفرط وی را درک نمی‌کنند؛ بنابراین ناسازگاری و لجاجت را در پیش می‌گیرد.

در نتیجه زمینه برای کاهش هرچه بیشتر ارتباط و افزایش تماشای ماهواره فراهم می‌شود که فردگرایی نوجوان و ازدست‌رفتن فرصت مشورت با والدین برای انتخاب الگوها و طولانی‌تر شدن دوره بحران هویت را دربر دارد. در مقابل در بسیاری از برنامه‌ها برای القای حس ارزشمندی، اطمینان (در انتخاب شبکه و برنامه) و «حس مالکیت به مخاطب از روش‌هایی مثل تعامل، نظرخواهی، تصمیم‌گیری در مورد بخش‌های برنامه»^۱ و ... استفاده می‌شود که عامل وابستگی و احساس تعلق بیشتر نوجوان به برنامه‌ها می‌شود؛ حتی شاید برخی از نوجوانان، برنامه‌ها یا شبکه‌های ماهواره‌ای را به جای والد مدرن خود قلمداد کنند؛ زیرا افزایش

۱. نک به: فرزانه نزاکنی، «گفتمان شبکه‌های ماهواره‌های فارسی‌زبان از انقلاب

اسلامی»، مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، ش ۶، ص ۳۱.

ارتباط، تکریم منزلت و مشورت با نوجوان از راه‌های افزایش هویت خانوادگی است.

نوجوان قرار گرفته در وضعیت وقفه، با توجه به عدم ثبیت هویت، پیوسته در کاوش و تصمیم‌گیری برای انتخاب قالب خاصی برای معنادهی به خود است؛ از این‌رو والدین و دیگر متریان می‌توانند با ارتباط مؤثر، درک، تفاهم و قراردهی نوجوان- به‌طور غیرمستقیم- در معرض الگوهای مناسب او را از الگوپرداری‌های ویرانگر باز دارند و دوران تعلیق را کوتاه‌تر کنند؛ زیرا براساس نتایج تحقیق‌های بسیاری «عملکرد سازگارانه خانواده (انسجام، ارتباطات مثبت و ...) بر شکل‌گیری هویت یکپارچه نوجوان مؤثر است»^۱.

ج) هویت فرهنگی^۲

اریکسون، هویت فرهنگی را پایبندی به آداب‌ورسوم، سنت‌ها و ارزش‌های گذشته، رایج و نوین جامعه می‌داند؛ به‌گونه‌ای که سبب غرور ملی شود، ضمن اینکه فرد از استقلال برخوردار باشد.^۳ به عبارت دیگر گذشته تاریخی، حماسه اجدادی، سرزمین نیاکان، زبان مادری، باورها و سنت‌های طایفه‌ای، مفاخر ملی، اسوه‌های دینی ... هنر و ادبیات موروثی هویت فرهنگی جامعه را شکل می‌دهد.^۴

انسجام هویت فرهنگی، دلبستگی نوجوان به عناصر هویت‌ساز،

1. Schwartz, J, "Family functioning, identity and...",(2005):395.

2. Cultural identity.

3. E.F. "Conceptions of school culture: An overview."(1987):12.

۴. محمود روح‌الامینی، زمینه فرهنگ‌شناسی، ص ۱۱۰ - ۱۱۱.

مسئولیت‌پذیری نسبت به صیانت، اشاعه و تعهد در انتقال مؤلفه‌های آن به نسل آینده را دربر دارد و نیز مانع نفوذ یا استحاله فرهنگ ملی توسط بیگانگان می‌شود. از این‌رو سیاست‌گذاران شبکه‌های ماهواره‌ای در راستای اهداف امپریالیسم، با بهره از ویژگی‌های روان‌شناسی و اجتماعی مخاطبان به گسترش فرهنگ آمریکایی می‌پردازند. در این فرآیند راهبردهای بسیاری را به کار می‌گیرند که به چند مورد تأثیرگذار بر نوجوانان بسنده می‌شود:

۱. جلب رضایت

بر اساس دیدگاه استفاده و رضامندی، مخاطبان کم‌وبیش فعالانه به دنبال محتوایی با فراهم‌کردن بیشترین رضایت هستند که میزان این رضایت بستگی به نیازها و علایق فرد دارد.^۱ اما موضوع مهم چگونگی کسب اعتماد و رضایت نوجوان توسط ماهواره‌هاست.

بر اساس دیدگاه تئوری انتخاب (ویلیام گلسر، ۲۰۰۸) هر انسانی دنیای مطلوبی^۲ (کیفی) از خواسته‌ها اعم از اشیا، باورها، ایده‌ها، شغل و ... دارد که جزء آرمان‌هایش است.^۳ با توجه به ویژگی‌های مشترک دوران نوجوانی تصاویری مثل ظاهر زیبا، خانه مستقل، ماشین لوکس، شغل، تحصیلات، آزادی و ... در دنیای کیفی فرد جای دارند که در آرزوی

۱. سون ویندال و دیگران، کاربرد نظریه‌های ارتباطات، ص ۲۷۴.

۲. دنیای کیفی، تصاویر ذهنی و ایده‌آل‌ها و باورها و اشیاء و اماکن و حتی توقعاتی که ما از روابط، اتفاقات، اشیا و افراد در ذهن خود داریم و می‌سازیم (<http://medical-world.ir>).

۳. نک به: ویلیام گلسر، تئوری انتخاب، ص ۹۳.

عینیت‌بخشیدن به آنهاست.

شبکه‌های ماهواره‌ای برای جلب اعتماد و همراه‌کردن نوجوان با اتخاذ شیوه‌های روان‌شناسانه، نخست در پی دفاع از حق فرد برای دستیابی به هر نوع خواسته‌ای - حتی کاذب و آسیب‌زا - برمی‌آیند تا اعتماد نوجوان را جلب کنند؛ سپس عناصر دنیای مطلوب نوجوانان را در زندگی بازیگران فیلم‌ها عینیت می‌بخشند تا نوجوان از طریق همانندسازی با آنها دستیابی به خواسته‌های خود را تجربه کند.

۲. انتساب عقب‌ماندگی برای برتری جویی

شبکه‌های ماهواره‌ای برای ایجاد دلزدگی و تردید، فرهنگ کشور نوجوان را واپس‌گرا و فرهنگ غرب را پیشتاز و مدرن معرفی می‌کنند و جوامع را برای پیشرفته‌شدن نیازمند پیروی از فرهنگ غرب (آمریکایی) می‌دانند. برای نمونه در بسیاری از برنامه‌ها از جمله «جنگ سالی‌تاک، تمسخر افراد، برنامه‌ها، فیلم‌ها و سنت‌های بومی جوامع صورت می‌گیرد»^۱. بدین ترتیب نوجوان متأثر اقلان، احساس سرخوردگی و عقب‌ماندگی به فرهنگ خود پیدا می‌کند. «این خودکم‌بینی و نیازمندی سبب می‌شود برای جبران عقب‌ماندگی‌پنداری، دست‌نیاز به‌سوی امپریالیست‌ها دراز کند و فرهنگ سفارشی آنان را بپذیرد»^۲.

۱. فرزانه نزاکتی، «گفتمان شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان از انقلاب اسلامی»،

مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، ش ۶، ص ۳۲.

۲. حسینی اصفهانی، ص ۳۶؛ نقل‌شده: کاشانی، «رسانه و راه‌های مقابله با گسترش

الگوهای ضدفرهنگی»، فصلنامه تخصصی مطالعات جوان و رسانه، ش ۲.

۳. ترویج و القای ارزش‌های فرهنگی بیگانه

شبکه‌های ماهواره‌ای به‌ویژه غربی برای اشاعه و انتقال ارزش‌های فرهنگی بیگانه با به‌کارگیری عناصر بصری و شنیداری جذاب به تبلیغ سنت‌ها، هنر، ادبیات و تاریخ‌سازان فرهنگ خود می‌پردازند. آنها در این راستا از روش‌هایی نظیر ساخت سریال‌های حماسه‌ای، بازنمایی اسطوره‌های تاریخی در فیلم‌ها، پخش موسیقی غربی، تکرار آداب و رسوم ملی و کادودادن آثار هنرمندان خود در سریال‌ها یا برنامه‌ها (مانند کتاب‌های مشاهیر) و... برای معرفی پیشینه فرهنگی خود استفاده می‌کنند. این شبکه‌ها هدف اصلی القای ارزش‌های خود را در لایه‌های زیرین محتوای پیام به‌گونه‌ای جای می‌دهند که مخاطب متوجه اهداف پنهان آنها نشود؛ برای مثال یکی از شگردهای «برنامه من و تو + (پلاس) ضمن اجرای نامتعارف دو مجری از جنس مخالف، ارائه گزارش‌های فرهنگی از رویدادهای مهم فرهنگی در سطح شهر لندن بوده که عمده آنها سعی در القای مؤلفه‌های فرهنگ غربی به مخاطب اصرار می‌ورزند».^۱ ترویج فرهنگ‌ها در ماهواره‌ها سبب علاقه برخی از نوجوانان به ارزش‌های کشورهای بیگانه شده و کم‌کم از احساس مسئولیت آنها نسبت به شناخت و معرفت ارزش‌های فرهنگ ملی کاسته می‌شود.

زبان یکی از مهم‌ترین عناصر هویت‌ساز در هویت فرهنگی است؛ زیرا «با انتقال اندوخته‌های اجتماعی و فرهنگی عامل پیوند انسان‌ها با هم می‌شود و افراد در طول تاریخ می‌توانند با استفاده از زبان مشترک به

۱. فرزانه نزاکتی، «گفتمان شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان از انقلاب اسلامی»،

بازیابی و انتقال هویت خود پردازند»^۱. بنابراین ضرورت صیانت و گسترش آن در هر زمانی امری مهم است. امروزه تماشای سریال و برنامه‌های ماهواره‌ای، برانگیزانندهٔ محبوبیت روزافزون زبان کشورهای بیگانه بین مخاطبان شده است؛ چه اینکه در مکالمات برخی از نوجوانان شاهد به‌کاربردن واژه‌های انگلیسی برای مدرن و باکلاس شدن هستیم. در سال‌های اخیر نیز پخش سریال‌های ترکیه‌ای سبب افزایش علاقه برای یادگیری زبان ترکیه‌ای شده است. «به گزارش روزنامه دیلی صباح چاپ ترکیه، سالانه ۵۰۰ نفر از ساکنان تهران برای آموزش زبان ترکی استانبولی در مؤسسه یونس آم‌ره ثبت‌نام می‌کنند ... بیشترین تعداد متقاضیان با هدف فهم بهتر سریال‌های ترکی خواهان یادگیری هستند»^۲.

۴. جایگزینی ضدارزش‌ها به جای ارزش‌ها

جلب اعتماد، انتساب عقب‌ماندگی و القای ارزش‌های فرهنگی بیگانه عواملی هستند که شبکه‌های ماهواره‌ای - به‌ویژه فارسی‌زبان - آسان‌تر بتوانند ضدارزش‌های غربی را جایگزین ارزش‌های فرهنگی نوجوانان ایرانی نمایند. بررسی آیت‌های برنامه‌ها که با بالاترین کیفیت فنی و فرمی ساخته شده‌اند، به‌خوبی نشان می‌دهد سازندگان در لایه‌های رویین (بیرونی) پیام‌های خود، هدف از ساخت را خلق آثار هنری، تأمین نیازهای سرگرم‌کننده و تفریحی و همچنین کمک برای مدرنیزاسیون

۱. امید بهرامیان و همکاران، «رابطهٔ استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان و پایبندی به هویت فرهنگی»، ص ۱۹۵.

۲. نک به: رضا مهریزی، «ولع جم‌دیدن ایرانی‌ها»، روزنامه شهروند، سه‌شنبه، ۲۲ تیر ۱۳۹۵.

نشان می‌دهند، در حالی که در لایه‌های زیرین (درونی) برنامه‌ها به القای اباحی‌گری، فرهنگ برهنگی، آرایش‌های محرک، آزادی جنسی، خوش‌گذرانی‌های کاذب، ثروت‌پرستی، مصرف‌گرایی، برندگرایی، گذراندن اوقات فراغت به روش غربی و حتی تغییر ذائقه غذایی به طور کاملاً غیرمحسوس می‌پردازند. برخی از مصداق‌های استفاده شده در سریال‌ها و برنامه‌ها عبارتند از: معرفی الگوهای موفق بر اساس مؤلفه‌های زندگی غربی؛^۱ «مجموعه توصیه‌ها و آموزش‌ها» هنجارشکنا به نوجوانان برای جذب و ارتباط با دوست از جنس مخالف؛^۲ قبح‌زدایی از ثروتمندشدن به هر روشی،^۳ رقابت در زمینه ظاهر و زیبایی‌های جنسی (سریال کینگ)،^۴ نمایش، توجیه، ترویج روابط نامشروع، خیانت، بارداری نامشروع و

رضایتمندی از برنامه‌ها، اقناع ضرورت شکل‌گیری نیازمندی‌های کاذب و جذاب، لزوم بازاندیشی ارزش‌ها برای همگام‌شدن با تغییرات جهانی، برترپنداری فرهنگ غرب، هم‌ذات‌پنداری ناخودآگاه و ناآگاهی به تهاجم

۱. برنامه «به زندگی من خوش آمدید».

۲. برنامه «جنگ سالی تاک».

۳. در برنامه ثروتمندان با معرفی افراد ثروتمند به ترویج سبک زندگی اشرافی، قبح‌زدایی از ثروتمندشدن با هر راه و روشی پرداخته می‌شود. نک به: فرزانه نزاکتی، «گفتمان شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان از انقلاب اسلامی»، فصلنامه مطالعات ماهواره و رسانه‌های جدید، ش ۶، ص ۳۲ - ۳۳.

۴. سیدمحمدرضا خوشرو و فریده پیشوایی، «مروری بر مواجهه شبکه‌های ماهواره‌ای با امر مقدس ازدواج و راهکارهای رسانه‌ای مقابله آن»، فصلنامه تخصصی مطالعات جوان و رسانه، ش ۱۴، ص ۱۲۴ - ۱۲۶.

هنجاری - ارزشی عواملی هستند تا نوجوانان در ابعادی از هویت فرهنگی خود بازنگری کنند و آن را نه تنها بر مبنای درون‌شدهای خود و الگوپذیری از متریان تربیتی شکل ندهند، بلکه با دریافت اطلاعات، تصاویر و باورهای دریافت‌شده از برنامه‌های ماهواره‌ای در جستجوی قالبی برای ساخت آن باشند.

د) پیامدهای بحران هویت

پیامدها بسته به بنیان‌های مذهبی - تربیتی، روابط با خانواده، عملکرد متریان، قرارگیری در معرض گونه‌های متفاوت پیام‌های رسانه‌ها و ویژگی‌های احساسی نوجوان متفاوت خواهد بود. برخی از آنها به این شرح است:

- نوجوان به دلیل قرارگرفتن در معرض تفکرات ماتریالیستی، شاید دچار بی‌تعهدی در دیانت، درک‌نکردن فلسفه زندگی و در نتیجه غفلت یا در مواردی بی‌اعتقادی نسبت به خداوند شود. در قرآن آمده است: ﴿لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾^۱؛ همچون کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند، پس خدا نیز آنان را به خودفراموشی گرفتار کرد.

- از خودبیگانگی فردی و شکل‌دهی علایق، باورها و ... به تقلید از الگوهای ماهواره‌ای، سبب فقدان شناخت واقعی از خود و ثبات‌نداشتن در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری برای آینده می‌شود.

نتیجه انتخاب هنجارهای متفاوت با ارزش‌های ایرانی - اسلامی، پذیرش نکردن نوجوان در برخی از گروه‌های اجتماعی و درازمدت انزوای اجتماعی است.